

Paweł Duma

archeolog
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

archaeologist
Institute of Archaeology of the University of Wrocław

Anna Łuczak

historyk, archeolog, inżynier geodezji i kartografii
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

historian, archaeologist, geodetic and cartographic engineer
Institute of Archaeology of the University of Wrocław

Jerzy Piekalski

archeolog
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego

archaeologist
Institute of Archaeology of the University of Wrocław

Badania nad nowożytnym osadnictwem wiejskim w miejscowości Kopaniec w Górach Izerskich¹

Research on the modern period rural settlement in Kopaniec in the Jizera Mountains¹

Abstrakt

Artykuł dotyczy badań prowadzonych od dwóch sezonów w rejonie wsi Kopaniec położonej w Górach Izerskich. Badacze wytypowali do badań gospodarstwo zanikłe po 1945 r., po którym przetrwały relikty w postaci murów i granicy zagrody wykonanej w formie szerokiego kamiennego muru. Budynek został wystawiony prawdopodobnie w XVIII w. i łączył w sobie funkcje mieszkalne i gospodarcze. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że budynek nie został zasiedlony po 1945 r. i uległ destrukcji.

Słowa kluczowe: Kopaniec, osadnictwo wiejskie, okres nowożytny, zagroda, archeologia historyczna

Abstract

The article concerns research carried out since two seasons ago in the region of Kopaniec village situated in the Jizera Mountains. For the research, scholars selected a household which was abandoned after 1945, where relics in the form of walls and extremities of the enclosure in the form of a wide stone wall have been preserved. The building was most likely constructed in the 18th century and combined residential and agricultural functions. On the basis of the conducted research, it can be concluded that the building was not inhabited after 1945 and was destroyed.

Keywords: Kopaniec, rural settlement, modern period, homestead, historical archaeology

W OSTATNICH LATACH WIDAĆ WYRAŹNY wzrost zainteresowania badaniami archeologicznymi okresu nowożytnego, a także dotyczącymi czasów, które możemy określić mianem współczesnych. Zakres podejmowanych tematów jest obecnie bogaty, lecz nadal istnieje wiele problemów, które nie zostały zauważone i czekają na podjęcie. Natomiast w zakresie innych kierunków studiów dostrzegamy już pogłębiającą się dysproporcję związaną z intensyfikacją prowadzonych badań. Powoduje ona napływ szczegółowych informacji o marginalnych zjawiskach, przy całkowitym ignorowaniu innych tematów, które miały zasadniczy związek ze zmianami wpływającymi na kształt współczesności i doprowadziły do ukonstytuowania

IN RECENT YEARS, THERE HAS BEEN A CLEAR increase in the interest in archaeological research of the modern period, as well as research concerning what we might call contemporary times. The scope of discussed topics is currently broad, but there are still many issues which have yet to be recognised and are waiting to be addressed. And when it comes to other lines of research, we can see the increasing disproportion related to intensification of the ongoing research. This results in an influx of detailed information on marginal phenomena with complete ignorance of other topics which are fundamentally related to changes affecting the shape of contemporary times and have led to the establishment of the world and region as we know them.

się świata i regionu w takim kształcie, jakim znamy go obecnie.

Na gruncie krajowej archeologii słabo rozpoznane są niemalże wszystkie zagadnienia związane z industrializacją, przemysłem (np. młynami wodnymi i wiatrakami, manufakturami, centrami wytwórczości), życiem wielu grup społecznych (chłopów, mieszczan, mniejszości religijnych itd.), a także zagadnień ogólnych dotyczących osadnictwa. Nie zawsze przyczyną tego stanu rzeczy jest brak odpowiednich środków. Już kilka dekad temu archeolodzy historyczni, głównie działający w USA, doszli do wniosku i podparli go dowodami, że badania stanowisk bardzo młodych w oczach postronnych obserwatorów przynoszą wymierne korzyści i prowadzą do pełniejszej rekonstrukcji przeszłości². Mimo tego, że często dysponujemy bogatą bazą źródłową, opisującą wiele z przebadanych stanowisk, nie znajdujemy tam informacji i odpowiedzi na wiele pytań sformułowanych w głównej mierze przez archeologów. Tyczą się one szczegółów życia codziennego, warunków mieszkalnych, wykorzystania przestrzeni budynków i jej podziałów, oraz jakości i zakresu używanych przedmiotów i sposobów ich pozbywania się po tym, jak zostały zniszczone lub uległy zużyciu.

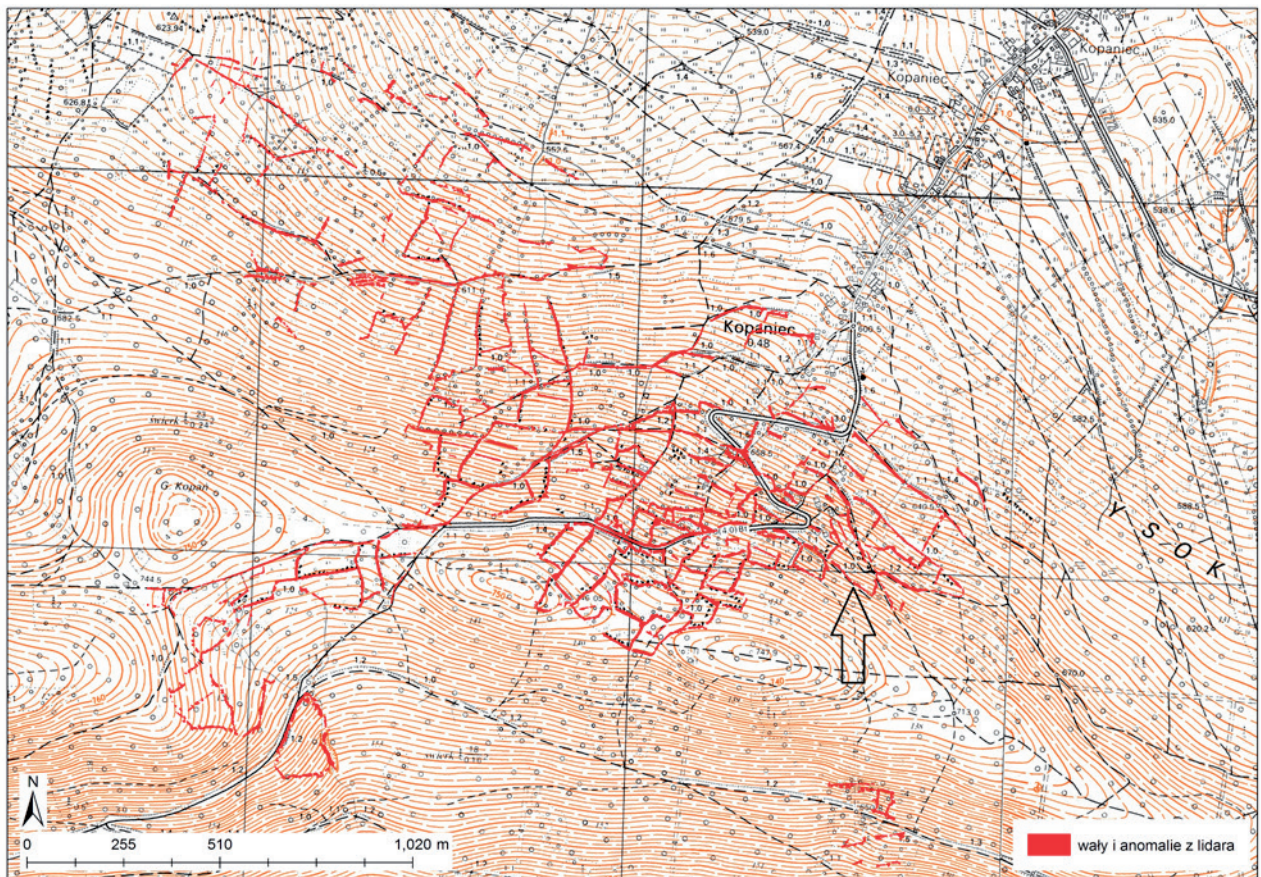
Aby zmniejszyć tę niekorzystną dysproporcję, grupa wrocławskich archeologów podjęła badania na terenie współczesnej, lecz częściowo zanikającej, miejscowości. Głównym ich zamierzeniem było rozpoznanie szczegółów dotyczących warunków życia mieszkańców na przestrzeni kilku stuleci, zakresu używanej kultury materialnej i możliwości, a także ograniczeń stosowanych metod przy interpretacji i wyciąganiu wniosków z odkrywanego zbioru artefaktów i pozostałości architektury.

Wybór miejscowości Kopaniec do badań nie był przypadkowy. Wieś reprezentuje ciekawy przykład osadnictwa kształtującego się w trudnych, a miejscami niekorzystnych warunkach środowiskowych. Specyfika ta została już częściowo omówiona w artykule dotyczącym pierwszego sezonu badawczego³. Tutaj podamy jedynie część niezbędnych ustaleń. Gospodarstwo wytypowane do badań (il. 1) z dużym prawdopodobieństwem zostało opuszczone krótko po 1945 roku. Według relacji ustnych przekazywanych przez mieszkańców budynek mieszkalny stojący w granicach zagrody miał ulec pożarowi jeszcze przed

In Polish archaeology almost all concepts connected with industrialisation, the industry (e.g. watermills and windmills, manufactories, production centres), the life of many social groups (peasants, townspeople, religious minorities, etc.), as well as general matters related to settlement are poorly recognised. The reason for such a state is not always the lack of adequate means. Several decades ago, historical archaeologists, mainly the ones active in the USA, concluded and proved that research of sites which are very young in the eyes of casual observers generate real benefits and contribute to a more comprehensive reconstruction of the past². Even though we often have at our disposal rich source databases describing many of the surveyed sites, they fail to provide information and answers to many questions primarily asked by archaeologists. These concern details of the daily life, living conditions, use of building space and its internal division, as well as the quality and scope of used objects and manners of disposing thereof on the basis of how they were damaged or became worn.

In order to reduce this unfavourable disproportion, a group of archaeologists from Wrocław undertook research in the area of the existing, but partially disappearing, village. Their main objective was to identify the details connected with the living conditions of the inhabitants over the course of several centuries, the scope of used material culture and opportunities, as well as the limitations of the methods used for interpretation and inference in the context of the unearthed collection of artefacts and architectural remains.

Kopaniec being selected as the place of research was no accident. The village is an interesting example of a settlement which formed in difficult, and sometimes adverse environmental conditions. The specific nature thereof has already been discussed in part in the article on the first research season³. In this article, we shall only present some important conclusion. The farm selected for the research (Fig. 1) was most likely abandoned shortly after 1945. According to oral reports of the locals, the residential building within the premises of the farm supposedly suffered a fire before World War II and was never reconstructed. During the research we did not identify any traces of exposure to fire, but rather abandonment of the property and slow deterioration thereof in the

II wojną światową, po czym nie został odbudowany. W trakcie prowadzonych badań nie stwierdzono jednak śladów działania ognia, a raczej opuszczenie nieruchomości i jej powolną destrukcję w następnych latach. Podejrzewamy, że dom nie został zasiedlony po zakończeniu ostatniej wojny, a jeśli zajęto go, to na bardzo krótko, przez co nie pozostały ślady uchwytne archeologicznie. Najmłodsze zabytki odkrywane podczas badań, zarówno prowadzonych w izbie, jak i przyległym do budynku zbiorniku na nieczystości, dostarczyły materiału wyprodukowanego na początku lat 40. XX wieku i nieco wcześniej.

Zarówno z prowadzonych badań archeologicznych, jak również informacji czerpanych ze źródeł kartograficznych i historycznych wnioskujemy, że zagroda została wytyczona około połowy XVIII wieku. Być może dokładną datę uda się ustalić po całkowitym zakończeniu prowadzonej obecnie kwerendy źródłowej.

1. Kopaniec, woj. dolnośląskie. Położenie opisanej w tekście zagrody z zaznaczeniem zachowanych odcinków kamiennych wałów granicznych w górnej partii wsi. Oprac. A. Łuczak

1. Kopaniec, Dolnośląskie Voivodeship. Location of the farm described in the text, with marked preserved fragments of stone border ramparts in the upper part of the village. Compiled by A. Łuczak

subsequent years. We suspect that the house was not inhabited after the end of the last war, and if it was, then only for a short period, which is why no perceptible archaeological evidence remains. The youngest artefacts unearthed during the research, both in the room and in the cesspit adjacent to the building, provided materials produced in the early 1940s and little earlier.

Both the conducted archaeological research and the information obtained from cartographic sources have led us to believe that the enclosure was created around the mid-18th century. It might be possible to establish the exact date after completion of the source information queries being presently carried out.

Here, cultivation of the house garden and field were doubtless difficult. The main problem lay in the delayed vegetation of plants in the upper part of the village. The height within the surveyed site ranges from 675 to 693.75 m above sea level. Another disadvantage was the stony soil. It would seem that living conditions in the house itself did not differ from other houses in the village. However, while we are able to reconstruct the outline of the building, the division of space and various construction details, it is difficult for us to say anything about the devices and furniture used at that time and the quality thereof.

Uprawa przydomowego ogrodu i pola niewątpliwie była w tym miejscu utrudniona. Głównym problemem była opóźniona vegetacja roślin w wysoko położonej partii wsi. Wysokość w obrębie badanego stanowiska osiąga od 675 do 693,75 m n.p.m. Kolejną niedogodnością była kamienista gleba. Wydaje się, że warunki mieszkalne w obrębie samego domu nie odbiegały standardem od innych w badanej miejscowości. O ile jednak jesteśmy w stanie zrekonstruować zarys budowli, podział przestrzeni oraz niektóre szczególnie konstrukcyjne, to trudno nam jest wypowiedzieć się o używanych w obejściu sprzętach, umeblowaniu i jego jakości.

Badania archeologiczne w obrębie zagrody koncentrowały się na wykopaliskowym rozpoznaniu reliktyw budynku mieszkalnego oraz na dokumentacji granic działki i innych elementów obecnych w jej obrębie oraz czytelnych współcześnie. Niewątpliwie najlepiej zachowaną formą terenową ułatwiającą prześledzenie granic działki jest imponujący wał kamienny usypany na jej obrzeżach⁴. Jego trzon powstał wprawdzie w pierwszym stadium zagospodarowywania terenu, lecz w następnych latach dokładano kamienie podczas uprawy i oczyszczania działki. W ten sposób na pewno postępowano do ostatnich lat funkcjonowania zagrody i być może później. Teren przy budynku, mimo jego opuszczenia, był po wojnie użytkowany rolniczo aż do lat 90. XX wieku, w ostatniej fazie jako łąka. Kamienie bardzo małych rozmiarów, układane na koronie wału w dużych ilościach, świadczą o tym, że proces ich zbierania był prowadzony bardzo dokładnie. Niektóre z nich mają średnicę dochodzącą zaledwie do kilku centymetrów.

Relikty budynku mieszkalnego przetrwały w postaci kamiennych murów zachowanych do wysokości sięgającej blisko 2,5 m w partii środkowej. Rekonstrukcja pierwotnego wyglądu jest możliwa dzięki zachowanym do dzisiaj podobnym nieruchomościom położonym w tej miejscowości, wybudowanymi zapewne w zbliżonym czasie do badanej przez nas zagrody i znajdującym się w jej bezpośrednim sąsiedztwie. Niewykluczone, że budynki były stawiane przez tych samych murarzy i cieśli. W obrębie miejscowości widać pewne zróżnicowanie architektoniczne między budynkami pochodzącymi z najstarszej części wsi, a stawianymi w jej górnych partiach. W opracowaniu Günthera Grundmanna i Konrada

Archaeological research within the enclosure focused on identification of the relics of the residential building by excavations and on documentation of the borders of the plot of land as well as other elements present within the boundaries thereof which are still clear today. Indisputably, the best-preserved structure enabling us to study the borders of the plot of land is the impressive stone rampart constructed on its perimeter⁴. Although its core was created at the first stage of land-use planning, stones were added during land cultivation and clearing. This is surely how it was until the final years of functioning of the enclosure and maybe even longer. The area surrounding the building, despite the abandonment of the building, was used for agricultural purposes up to the 1990s – in the last phase as a meadow. Very small stones, arranged at the crown of the rampart in large amounts, show that the process of collection was carried out with great diligence. Some of these have a diameter of no more than several centimetres.

Relics of the residential building survived in the form of stone walls preserved up to the height of about 2.5 m in the middle part. Reconstruction of the original appearance is possible thanks to the existence of similar properties in this village, which were probably built around the same time as the surveyed enclosure and are located in its immediate vicinity. We cannot rule out the possibility that they were constructed by the same bricklayers and carpenters. Within the village, some architectural differences can be seen between the buildings from the oldest part thereof and the buildings constructed in the upper part of the village. A study by Günther Grundmann and Konrad Hahm⁵ contains a photograph of a half-timbered house from Kopaniec. Its structure is interesting because the number of posts was reduced to three (one corner and two side posts), and the beams constructing two walls of the room were interlocked with a minimal recession in relation to the top parts of the building. Despite our efforts, we did not manage to locate this building in the field. It is possible that it was destroyed after the war or reconstructed to such an extent that it is difficult to identify its original structure.

The surveyed house has a half-timbered structure. Within the residential room, in the corner walls, the posts reached the base section and were supported

Hahma⁵ zamieszczona została fotografia budynku przysłupowego z Kopańca. Jego konstrukcja jest ciekawa, ponieważ liczba słupów została zredukowana do trzech (narożnego i bocznych), natomiast belki budujące dwie ściany izby ułożono na zrąb z minimalnym cofnięciem w stosunku do górnych partii budowli. Mimo prób nie udało się odnaleźć budynku w terenie. Możliwe, że został zniszczony po wojnie lub przebudowany w takim stopniu, że trudno rozpoznać jego pierwotną bryłę.

Badany dom wystawiono w konstrukcji przysłupowej. W obrębie izby mieszkalnej, w ścianach narożnych, słupy dochodziły do partii przyziemnej i opierały się na niewysokiej podmurówce kamiennej. Cofnięte ściany za belkami wykonano zapewne w technice zrębowej. W pozostałych częściach budynku ściany były wzniesione z kamienia i na ich koronie opierała się konstrukcja drewnianej ramy i więźby⁶. Nie mamy wystarczających informacji, aby orzec, czy budynek miał drugą kondygnację. Niewątpliwie jednak od chwili powstania był wielokrotnie reperowany i – być może – przebudowywany. Świadczą o tym ułamki nieszkliwionych kafli piecowych odnalezionych w zaprawie muru w środkowej części budynku. Zaprawa była wykonana z gliny zmieszanej z piaskiem i niewielką ilością wapna. Zbliżone stylistycznie fragmenty kafli odkryto w dolnych nawarstwieniach badanych w izbie. Innym odnalezionym artefaktem była żelazna kłama z wykutą datą 1814 – odnoszącą się zapewne do reperacji konstrukcji więźby dachowej. Została odkryta w izbie, w partii humusu, do którego dostała się po tym, jak budynek został opuszczony i uległ destrukcji.

Zakres dotychczasowych prac archeologicznych był stosunkowo niewielki. Badania trwały dwa sezony i koncentrowały się w obrębie izby, po zewnętrznej stronie muru i, w niewielkim zakresie, w bezpośrednim sąsiedztwie budynku. Wykopalka pozwoliły na odtworzenie szczegółów konstrukcyjnych obiektu, dostarczyły ciekawych zabytków ruchomych pozwalających prześledzić zmiany w sposobie użytkowania domu i obejścia, a także wypowiedzieć się o niektórych aspektach życia codziennego mieszkańców.

Izba mieszkalna w toku badań została podzielona na kwadraty o bokach równych 1 m. Dużym utrudnieniem, uniemożliwiającym pełne jej przebadanie, jest drzewo z rozłożystymi korzeniami, rosnące w jej

by a low stone foundation. The recessed walls behind the beams were probably based on a log structure. In other parts of the building, the walls were built of stone. Upon their crown rested the construction of a wooden frame and the roof truss⁶. We do not possess enough information to determine whether the building had another storey. However, there is no doubt that it was repaired and – perhaps – reconstructed several times following the construction. This is demonstrated by shards of unglazed stove tiles discovered in the mortar in the central part of the building. The mortar was made of clay mixed with sand and a small amount of lime. Stylistically similar tile fragments were discovered in the bottom layers surveyed in the room. Other unearthed artefacts included an iron clamp with the year 1814 forged into it – probably a reference to repairs of the structure of the roof truss. It was discovered in the room, in the humus layer, where it found itself after the building was deserted and suffered damage.

The scope of archaeological works has been fairly minor so far. The surveys lasted two seasons and focused on the area of the room, on the outside of the wall and, to a small extent, the immediate vicinity of the building. The excavations made it possible to restore construction details of the structure, yielded interesting movable artefacts which rendered it possible to trace the changes in how the house and the homestead were used, as well as to say something about some aspects of the daily life of the inhabitants.

In the course the research, the residential room was divided into squares with sides measuring 1 m. One significant impediment which rendered complete survey impossible was the presence of a tree with wide-spreading roots growing within the room. The south-eastern corner was surveyed the most. This is where – analogously to other documented layouts of Silesian rooms from mountain regions – there stood a table with wall benches. It was mainly here that the inhabitants spent most of their time. In the corner, there was the greatest concentration of small movable artefacts so far (Fig. 2). They included metal and glass buttons, glass beads, broken styluses and numerous fragments of ceramic and glass items. The thickness of the layers which had built up on the inside reached up to 40 cm, transitioning into another anthropogenic layer below comprised of

obrębnie. Najlepiej rozpoznane zostało naroże południowo-wschodnie, w którym – analogicznie do innych zadokumentowanych układów izb śląskich z rejonów górskich – znajdował się stół z ławami przysięnnymi. To głównie w tym miejscu domownicy spędzali najwięcej czasu. W narożu wystąpiło największe do tej pory zagęszczenie drobnych zabytków ruchomych (il. 2). Składały się na nie głównie guziki metalowe i szklane, szklane paciorki, połamane rysiki oraz liczne fragmenty ceramiki i szkła. Miąższość warstw, które odłożyły się we wnętrzu, sięgała do 40 cm, przechodząc następnie w kolejną warstwę antropogeniczną złożoną ze średnich rozmiarów kamieni wymieszanych z jasną gliną i sypką próchnicą. W części stropowej nie było materiału zabytkowego i warstwa ta nie była eksplorowana. Podejrzewamy, że była ona stropem sztucznej terasy, na której wystawiono budynek.

W trakcie eksploracji wyższej warstwy nie rozpoznano czytelnej stratygrafii, lecz odkrywany materiał zalegał w zauważalnym porządku chronologicznym.

medium-sized stones mixed with light clay and loose humus. In its top part, there was no historical material and this layer was not explored. We suspect that it was the highest part of an artificial terrace on which the building was erected.

During the exploration of the higher layer, no clear stratigraphy was recognised, but the unearthened material had been deposited in a noticeable chronological order. In the top layer, there were artefacts from the 2nd half of the 19th century and younger, beneath there were numerous fragments of ceramics which can be dated back to the 18th century and the first half of the 19th century. A significant part thereof consisted of stove tiles fragments glazed in green and decorated with a plant ornament, stylistically referring to the folk Baroque of Silesia (Fig. 3). The remaining fragments were unglazed and decorated with a plant ornament. The numerous buttons, fragments of embellishments and clothing are definitely connected with the process of repairing clothes and creating pieces of clothing in the immediate vicinity of the table. Small items must have found their way into the crevices between the wooden floorboards. The presence of large pottery and tile fragments at the lower levels indicate either that the wooden floor was missing in the earlier periods or that such refuse was deposited together with humus and clay for the purpose

2. Zabytki ruchome wydobyte podczas badań izby mieszkalnej. Widoczne guziki wykonane z różnych materiałów (plastiku, szkła, metalu) oraz szklane paciorki. Widoczny fragment grzebienia szylkretowego został odnaleziony przy zewnętrznej ścianie. Fot. Ł. Sroka

2. Artefacts unearthed during the research of the residential room. Buttons made of various materials (plastic, glass, metal) and glass beads can be seen. Visible fragment of a tortoiseshell comb was discovered by the external wall. Photo by Ł. Sroka

3. Wybór fragmentów ceramiki i kafla wydobytych w najstarszych nawarstwiach zarejestrowanych w izbie. Widoczny fragment talerza malowanego rożkiem (c), fragment kafla szklawionego (e) i fragmenty nieszkliwione z ornamentami roślinnymi (f, g). Fot. Ł. Sroka

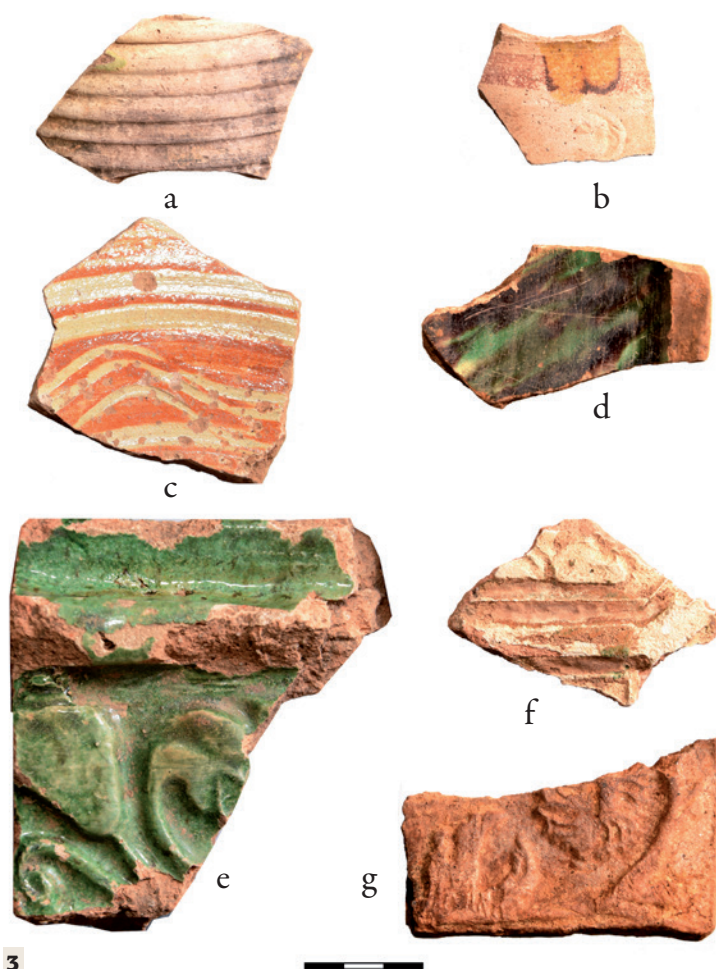
3. Selection of pottery and tile fragments retrieved from the oldest layers recorded in the room. Fragment of a plate painted with a cone (c), fragment of a glazed tile (e), and unglazed fragments with plant ornaments (f, g). Photo by Ł. Sroka

4. Wybór rysików kamiennych wydobytych w izbie mieszkalnej. Fot. Ł. Sroka

4. Selection of stone styluses unearthed in the residential room. Photo by Ł. Sroka

W górnej warstwie grupowały się zabytki pochodzące z 2. połowy XIX wieku i młodsze, niżej wystąpiły liczne fragmenty ceramiki, którą można datować na XVIII wiek i 1. połowę XIX wieku. Znaczną ich część stanowiły fragmenty kafli piecowych szkliwionych na kolor zielony i zdobionych ornamentem roślinnym, stylistycznie nawiązującym do śląskiego baroku ludowego (il. 3). Pozostałe fragmenty były nieszkliwione i zostały także ozdobione ornamentem roślinnym. Liczne guziki, fragmenty ozdób i stroju są na pewno związane z procesem reperacji odzieży i wykonywaniem elementów stroju w bezpośredniej bliskości stołu. Drobne przedmioty musiały dostawać się między szpary desek drewnianej podłogi. Obecność dużych fragmentów ceramiki i kafli na niższych poziomach świadczy albo o braku podłogi drewnianej w izbie we wcześniejszych okresach, albo o deponowaniu odpadków tego rodzaju razem z próchnicą i gliną dla wyrównania terenu podczas któregoś z remontów lub wymianą podłogi. W górnej partii badanych nawarstwień w obrębie izby licznie wystąpiły zabytki związane z piśmiennictwem (il. 4). Były to dziesiątki fragmentów kamiennych rysików i nieliczne fragmenty tabliczek wykonanych z łupka. Tabliczki były zaopatrzone w linie i kratkę po obu stronach. Pierwotnie oprawiano je w drewniane ramki; były powszechnie używane w szkołach w XIX i na początku XX wieku.

W trakcie badań prowadzonych na wschód od budynku również odnaleziono liczne fragmenty podobnych rysików. Zabytki, które możemy wiązać z dziećmi i ogólnie dzieciństwem rejestrowane na innych stanowiskach, są problematyczne. Zazwyczaj archeolodzy z dziećmi łączą fragmenty zabawek lub przedmiotów miniaturowych, tutaj jednak mamy niewątpliwie do czynienia z pozostałościami po nauce pisania i ćwiczeń kaligraficznych. Trudno na obecnym etapie badań orzec, czy tak wysoką liczbę rysików można wiązać z licznym potomstwem wychowywanym w badanym budynku, czy systematycznym odkładaniem się materiału przez dziesięciolecia. Pożyteczne byłoby porównanie zgromadzonych artefaktów z innym zbiorem pozyskanym z badań podobnego stanowiska. Nie znamy jednak publikacji zawierającej wyniki podobnych prac.

3

of levelling the area out during one of the repairs or floor replacement. The upper part of the layers examined within the room contained artefacts connected with writing (Fig. 4). These were the dozens of fragments of stone styluses and few pieces of tablets made of slate. The tablets were lined and squared on both sides. Originally, they possessed wooden frames; they were commonly used at schools in the 19th century and the early 20th century.

4

Podczas badań prowadzonych przy ścianie wschodniej budynku, w odległości ok. 2 m od wejścia głównego, w warstwie humusu, odnaleziony został tłok pieczętny odlany z brązu, z grawerowanymi inicjałami (il. 5). Tłok reprezentuje model rozpowszechniony wśród chłopów z niemieckiego obszaru językowego i możemy go datować na połowę XVIII wieku. Takie tłoki służyły do uwierzytelniania listów, testamentów itp. i zazwyczaj były noszone na niewielkim łańcuszku przy pasie lub kamizelce. W kolekcjach muzealnych znajduje się wiele podobnych tłoków, zazwyczaj jednak nie jest jasny ich kontekst⁷. Kartusz herbowy użyty w polu jest zbliżony kształtem do wielu innych zachowanych pieczęci. W jego środku umieszczone zostały inicjały, których czytelność będzie lepsza po przeprowadzeniu konserwacji. Nie jesteśmy pewni na obecnym etapie badań, czy możemy łączyć odnaleziony tłok z osobą, która mieszkała w budynku lub była jego właścicielem. Sprawa może się wyjaśnić po zakończeniu kwerendy źródłowej. Zachowało się wiele zapisów testamentowych; są one przechowywane obecnie w Archiwum Państwowym w Jeleniej Górze i niewykłuczone, że odnajdziemy na którymś dokumencie odcisk odnalezioną przez nas pieczęć. Musimy jednak dopuścić inne możliwości tłumaczące obecność znaleziska przy badanym budynku. Możliwe, że tłok został zgubiony długo po śmierci swojego właściciela i był przechowywany np. przez krewnych jako pamiątka. W takim przypadku mógłby być związany z innym gospodarstwem lub nawet z inną miejscowością. Niewątpliwie jednak jest to ciekawy zabytek chłopskiego pochodzenia, wyrażający pewne aspiracje właściciela do stanów wyższych, widoczne w szczegółach wykonania: ozdobnym polu herbowym, ornamentach i wieńczącej koronie. Przypuszczamy, że tłoki były wykonywane w większych nakładach i dopiero na etapie końcowym uzupełniane o inicjały nabywcy. Niemniej stanowią rzadkie znaleziska i częściej są znane z amatorskich poszukiwań.

W toku badań poczyniono obserwacje odnoszące się do przygotowania terenu i zaadaptowania naturalnego kształtu w obrębie działki do potrzeb przyszłej inwestycji. Opisany budynek mieszkalny został postawiony na sztucznie wykonanej terasie, która dochodziła od zachodu do krawędzi wyniesienia, od wschodu natomiast została wykończona

During the survey conducted east of the building, numerous fragments of similar styluses were also found. Artefacts which can be associated with children and childhood recorded on other sites are problematic. Usually, archaeologists associate children with pieces of toys or miniature items, but here we indisputably have remnants of tools for learning writing and practising calligraphy. At the current stage of research it is difficult to say if such a high number of styluses could suggest a greater number of offspring in the given building, or regular build-up of material over the course of decades. It would be useful to compare the collected artefacts with other collections obtained from the research of similar sites. However, we are not aware of any publication containing results of similar works.

During the research by the eastern wall of the building, about 2 m from the front entrance, a bronze seal matrix with engraved initials (Fig. 5) was found in the humus layer. The matrix represents a model which was widespread among peasants from German-speaking regions and can be dated back to the mid-18th century. Such matrices were used to authenticate letters, testaments, etc. and were usually worn on a small chain at the belt or waistcoat. Museum collections contain many similar matrices, but usually the context thereof is not clear⁷. The shape of the heraldic cartouche used in the field resembles that of many other preserved seals. The middle contains initials which will be more readable once conservation has been carried out. At the current stage of research, we are not certain if we can associate the matrix with an inhabitant or the owner of the building. The matter might be resolved after the completion of a source query. Many testaments were preserved; these are currently stored at the State Archive in Jelenia Góra and it might be possible to find an imprint of the discovered seal on one of the documents. However, we must allow for other explanations for the presence of the find near the researched building. It is possible

suchym murem postawionym z kamienia łamanego układanego bez użycia zaprawy (il. 6). Terasę zbudowano, żeby wypoziomować nierówny teren i przygotować odpowiednie miejsca pod budynek. Krawędź wschodnia terasy wychodziła poza obręb budynku w kierunku północnym, przechodząc w drogę – obecnie zanikłą. Teren przy budynku został ukształtowany w ten sposób, że przy narożu południowo-wschodnim tworzył rozleglejsze wypłaszczenie o szerokości 9,1 m (licząc od ściany wschodniej). W jego zasięgu znajdowały się ślady sugerujące obecność w przeszłości budynku pomocniczego wykonanego z drewna, na bardzo niskiej podmurówce kamiennej. Wyraźnie ociosane kamienie większych rozmiarów schodziły się pod kątem prostym, tworząc literę L przyległą do wschodniej krawędzi terasy. W celu zweryfikowania tych podejrzeń wytyczony został wykop sondażowy o wymiarach 2 × 3 m. Pod cienką warstwą humusu zawierającą zabytki z przełomu XIX i XX wieku ukazała się zwarta warstwa kamieni średnich i dużych rozmiarów, natomiast przy krawędzi południowej i zachodniej wykopu ukazały się zbiegające się pod kątem prostym ociosane kamienie większych rozmiarów (od 70 × 40 do 30 × 20 cm i nieco mniejsze) (il. 7). Jednocześnie nie odnaleziono śladów wspomnianego budynku gospodarczego. Linia przebiegu kamieni i sposób ich układania świadczą natomiast o tym, że sztuczna terasa z czasem użytkowania posesji została poszerzona w kierunku wschodnim. Jej wnętrze zostało w całości wykonane z kamieni. Najstarsze zabytki odkrywane pomiędzy kamieniami pochodziły z 2. połowy XIX wieku, więc poszerzenie nie nastąpiło wcześniej niż przed połową XIX wieku.

that the matrix was lost long after the death of its owner and was stored by the relatives as an heirloom. In such a case, it could be related to a different household or even a different town or village. It is doubtless an interesting artefact of peasant origin, expressing certain aspirations of the owner to a higher class, visible in its careful finish: the decorative coat of arms, ornaments and the crowning. We suspect that such matrices were made in larger batches and the initials of purchasers were added at the final stage. However, such finds are rare and rather come from amateur searches.

In the course of the research, observations were made on the preparation of the land and adaptation of the natural topography within the plot of land for the purposes of a future investment. The described residential building was erected on an artificial terrace which reached the edge of the hill to the west, and to the east it was finished with a dry wall made from crushed stone laid without the use of mortar (Fig. 6). The terrace was built in order to level out the uneven land and prepare an appropriate place for the building. The eastern edge of the terrace extended past the edge of the building to the north, transitioning into a road which does not exist anymore. The area near the building was shaped so as to create a larger flat surface in the south-east corner, 9.1 m wide (measuring from the eastern wall). In the vicinity, there were traces suggesting that in the past there had been an auxiliary building made of wood on a very low stone foundation. Clearly split stones of larger sizes were arranged at the right angle, making up the letter L,

5. Tłok pieczętny z brązu z połowy XVIII wieku odnaleziony przy budynku. Fot. Ł. Sroka

5. Bronze seal matrix from the mid-18th century discovered by the building. Photo by Ł. Sroka

6. Kopaniec, woj. dolnośląskie. Widok w kierunku zachodnim na mur sztucznej terasy i pozostałości budynku w tle podczas badań archeologicznych. Fot. P. Duma

6. Kopaniec, Dolnośląskie Voivodeship. View to the west to the wall of the artificial terrace and remains of a building in the background during archaeological surveys. Photo by P. Duma

Kolejny wykop badawczy został wykonany przy wejściu do budynku od strony północnej. Jego zakres był ograniczony drzewem wrastającym w mur. W toku badań odsłonił się zarys zbiornika na nieczystości, którego ściany zostały wykonane z kamienia łamanego otynkowanego zaprawą z dużym udziałem cementu (il. 8). Kołnierz biegnący po obwodzie zbiornika świadczył o tym, że był on zabezpieczany

od góry klapą wykonaną prawdopodobnie z desek, osadzoną na drewnianej ramie. Zarówno na ścianach, jak i na spodzie zbiornika zachowały się ślady bieleńia wapnem w celach dezynfekcyjnych. Sam zbiornik został wybudowany lub zmodernizowany w okresie międzywojennym. Pierwotnie zbierał ścieki pochodzące prawdopodobnie z korytarza i części gospodarczej (stajni z oborą). W jego ścianie wschodniej zadokumentowano niewielkich rozmiarów wpust odpływowy. Przy dnie zbiornika odnaleziono liczny materiał zabytkowy, głównie zniszczone fragmenty butelek po lekach, porcelanowych talerzy, szkła okiennego i kości zwierzęcych – noszących wyraźne ślady cięcia i ćwiartowania typowe dla odpadów konsumpcyjnych. Najmłodsze zabytki z tego zbioru mogły pochodzić z lat 40. XX wieku. Brak zabytków młodszych lub takich, które umożliwiłyby identyfikację z polskimi osadnikami, świadczy o tym, że budynek nie był zasiedlony po wojnie.

Jak wspomnieliśmy na wstępie, w badanym gospodarstwie znajdował się dom z częścią gospodarczą wybudowany w tradycyjnym, regionalnym stylu. Swoją kubaturą i rozplanowaniem wnętrza nie odbiegał on od przyjętego schematu stosowanego w regionie i znanego z publikacji⁸. Niewątpliwie

adjacent to the eastern edge of the terrace. In order to verify these suspicions a test trench measuring 2 × 3 m was opened. Below the thin layer of humus containing artefacts from the turn of the 20th century, there was a compact layer of medium-sized and large stones, and by the southern and western edge of the excavation, there were larger split stones (from 70 × 40 cm to 30 × 20 cm and slightly smaller), arranged perpendicularly (Fig. 7). At the same time, no traces of the above-mentioned utility building were found. The positioning of the stones and the way in which they were arranged indicate that the artificial terrace was extended towards the east with the passage of time. The interior was made entirely from stone. The oldest artefacts discovered between the stones dated back to the second half of the 19th century, so the extension could not have taken place before the mid-19th century.

Another trench was opened by the entrance to the building to the north side. The scope thereof was limited by the tree growing into the wall. During the research, the outline of a cesspit was revealed, the walls of which were made from crushed stone plastered with mortar with a large proportion of cement (Fig. 8). The hood lining the cesspit showed that it was secured from the top with a lid, which was probably wooden, mounted on a wooden frame. Both the walls and the bottom of the cesspit contained traces of whitewashing with lime performed in order to disinfect it. The cesspit itself was built or modernised in the interwar period. Originally, it collected waste which probably came from the corridor and the utility part (a stable with a barn). A small drainage was documented in the eastern wall. At the bottom of the cesspit there was abundant historical material, mainly damaged fragments of medication bottles, porcelain plates, window glass and animal bones – bearing traces of cutting and quartering typical for the post-consumption waste. The youngest artefacts from this collection could date back to the 1940s. The lack of younger artefacts or ones that would enable identification with Polish settlers shows that the building was not inhabited after the war.

As we mentioned at the beginning, the surveyed farm contained a house with a utility section built in a traditional, regional style. The size and layout of the interior did not differ from the adopted design used

istniały odstępstwa i pewne różnice w indywidualnych przypadkach, jednak uda się je uchwycić dopiero po przeprowadzeniu dalszych badań – zarówno archeologicznych, jak i architektonicznych. Wykopaliska dostarczyły ciekawych i mało znanych przykładów ludowej kultury materialnej (kafla i wybranych przykładów ceramiki). Nie jesteśmy w stanie jednoznacznie stwierdzić, czy odkryte zabytki należały do ludzi uboższych, niż w pozostałych gospodarstwach. Większość fragmentów naczyń pochodzących z XVIII i I. połowy XIX wieku reprezentuje zwykłe formy kuchenne, nabywane z pewnością od okolicznych wytwórców. Nie znaleźliśmy ceramiki, którą moglibyśmy określić mianem luksusowej. W późniejszym materiale licznie wystąpiły elementy stroju, ale reprezentowały one również raczej powszechne i łatwo dostępne ozdoby, często wykonywane fabrycznie w XIX wieku. Trudno jest dokładnie określić, jak definiowano luksus w społeczności wiejskiej na badanym terenie i jak był manifestowany. Mógł się przejawiać w sprzętach domowych – meblach, ale i w tkaninach, czyli przedmiotach słabo uchwytnych archeologicznie. Z powodu braku materiału porównawczego problem ten w chwili obecnej pozostanie niewyjaśniony. Niemniej jednak opisywane badania mają charakter początkowych i spory potencjał w zakresie archeologii historycznej i czasów najnowszych. Okazuje się, że nasza wiedza na temat szczegółów funkcjonowania takich społeczności jest wyrywkowa i niedogłębna, a stosowane narzędzia badawcze wymagają ciągłego udoskonalania. Mamy nadzieję, że pojawi się więcej inicjatyw badawczych dotyczących osadnictwa wiejskiego okresu nowożytnego, a publikacje ich

in the region and known from publications⁸. Undoubtedly, there must have been deviations and some differences in individual cases; however, it will only be possible to capture those after further research – both archaeological and architectural. The excavation provided interesting and little known examples of folk tangible culture (tiles and selected examples of ceramic items). We were unable to unambiguously determine whether the unearthed artefacts belonged to people who were poorer than the inhabitants of other houses. The majority of the fragments of pottery shards from the 18th and mid-19th century represent ordinary kitchen forms, purchased most likely from local manufacturers. Among the material, we did not find any ceramic items which could be deemed luxurious. Further material contained numerous elements of clothing, but they also represented rather common and easily available decorations, which were often made in factories in the 19th century. It is difficult to determine how luxury was defined in rural communities of the surveyed region and how it was manifested. It could be reflected in household items – furniture, but also textiles, meaning items which are poorly captured by archaeology. Due to the lack of comparative material, the issue shall remain unresolved for now. However, the described research is of introductory nature and has a great potential as regards historical archaeology and archaeology of the contemporary past. It emerges that our knowledge on the details of the functioning of such communities is fragmentary and lacks details, and the research instruments used call for constant improvement. We hope that there will be more research initiatives concerning rural

7. Kopaniec, woj. dolnośląskie. Wykop sondażowy wykonany w miejscu domniemanej konstrukcji pomocniczej. Widoczna krawędź skarpy powiększona w 2. połowie XIX wieku. Fot. P. Duma

7. Kopaniec, Dolnośląskie Voivodeship. Test trench in the area of the suspected auxiliary structure. Visible edge of the escarpment extended in the second half of the 19th century. Photo by P. Duma

8. Kopaniec, woj. dolnośląskie. Widok odsłoniętego podczas badań zbiornika na nieczystości przyległego do wschodniej ściany badanego budynku. Fot. P. Duma

8. Kopaniec, Dolnośląskie Voivodeship. View of the cesspit, unearthed during the survey, adjacent to the eastern wall of the surveyed building. Photo by P. Duma

wyników pozwolą nam na określenie pola dyskusji i sposobów najbardziej efektywnego rozpoznania podobnych struktur i gospodarstw. W obrębie badanej działki planuje się kontynuację studiów i szersze opracowanie pozyskanych materiałów.

■

Dr Paweł Duma, archeolog, zajmuje się okresem późnego średniowiecza, czasami nowożytnymi i ogólnie archeologią historyczną. Jest pracownikiem Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Brał udział w badaniach prowadzonych na zanikłej plantacji w Gujanie Francuskiej, dawnych miejscach straceń na Śląsku i w obrębie starego miasta we Wrocławiu.

Anna Łuczak, magister historii (2009) i archeologii (2010), inżynier geodezji i kartografii (2016). Obecnie doktorantka w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. W swojej pracy naukowej zajmuje się zagadnieniami związanymi z badaniem dawnego krajobrazu kulturowego oraz analizami przestrzennymi osadnictwa pradziejowego i historycznego, przy wykorzystaniu metod nieinwazyjnych, w tym Geograficznych Systemów Informacyjnych.

Prof. dr hab. Jerzy Piekalski, archeolog średniowiecza, nowożytności i wybranych zagadnień współczesności, czynny w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Aktywny w obrębie badań miast, zamków i krajobrazu kulturowego.

settlement of the modern period and that publication of the results thereof will let us develop a field for discussion and methods for the most effective recognition of similar structures and homesteads. As regards the surveyed plot of land, further research is planned, as well as study of the obtained materials.

■

Paweł Duma, Ph.D., archaeologist dealing with the late Middle Ages and the modern period, and historical archaeology in general. He is an employee of the Institute of Archaeology of the University of Wrocław. He participated in the research conducted at an abandoned plantation in the French Guiana, former execution sites in Silesia and within the old town in Wrocław.

Anna Łuczak, Master's degree holder in history (2009) and archaeology (2010), geodetic and cartographic engineer (2016). Currently a Ph.D. student at the Institute of Archaeology of the University of Wrocław. In her research work, she deals with the matters connected with researching past cultural landscape and spatial analyses of prehistoric and historical settlement with the use of non-intrusive methods, including Geographic Information Systems.

Professor Jerzy Piekalski, archaeologist dealing with the Middle Ages, the modern period, and selected issues of contemporary times, active at the Institute of Archaeology of the University of Wrocław. Active in the field of research of cities, towns, castles and cultural landscape.

Przypisy

- 1 Studia są prowadzone w ramach projektu: „Adaptacja osadnictwa i gospodarki do marginalnych warunków środowiska naturalnego. Rozwój krajobrazu kulturowego zachodnich Sudetów od średniowiecza do połowy XX wieku”. (Umowa nr UMO-2015/19/B/HS3/0172).
- 2 Por. m.in.: I.N. Hume, *Historical archaeology*, New York 1969, s. 9-11; J. Deetz, *In small things forgotten. An archaeology of early American life*, New York: (wyd. drugie) 1996, s. 7-10; C.E. Orser, B.M. Fagan, *Historical archaeology*, New York 1995, s. 18-22; C.E. Orser, *History of historical archaeology*, [w:] C.E. Orser, *Encyclopedia of historical archaeology*, London-New York 2002, s. 270-272.
- 3 P. Duma, A. Łuczak, J. Piekalski, *Kopaniec w Górach Izerskich. Przykład adaptacji wsi do skrajnych warunków środowiska naturalnego*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2015, t. 57, s. 229-248.
- 4 Oznaczanie granic w formie kamiennych wałów i ogólnie opis zagadnienia tego typu konstrukcji w odniesieniu do okolicy został zawarty w pracy: P. Duma, A. Łuczak, J. Piekalski, *Kopaniec w Górach Izerskich. Kamienne wały graniczne*, [w:] P. Nocuń, A. Przybyła-Dumin, K. Fokt, *Wieś zaginiona. Stan i perspektywy badań*, t. 2 [w druku].
- 5 G. Grundmann, K. Hahm, *Deutsche Volkskunst: Schlesien*, Bd. VIII, Weimar b.r.w., por. il. 4.

Endnotes

- 1 The research is being carried out under the project “Adaptation of settlement and the economy to marginal conditions of the natural environment. Development of cultural landscape of the western Sudetes from the Middle Ages to the mid-20th century”. (Agreement no. UMO-2015/19/B/HS3/0172).
- 2 Cf. e.g.: I.N. Hume, *Historical archaeology*, New York 1969, pp. 9-11; J. Deetz, *In small things forgotten. An archaeology of early American life*, New York: (second edition) 1996, pp. 7-10; C.E. Orser, B.M. Fagan, *Historical archaeology*, New York 1995, pp. 18-22; C.E. Orser, *History of historical archaeology*, [in:] C.E. Orser, *Encyclopedia of historical archaeology*, London-New York 2002, pp. 270-272.
- 3 P. Duma, A. Łuczak, J. Piekalski, *Kopaniec w Górach Izerskich. Przykład adaptacji wsi do skrajnych warunków środowiska naturalnego*, “Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2015, vol. 57, pp. 229-248.
- 4 A description of marking the borders with stone ramparts and a general description of this type of construction in relation to the vicinity have been included in the following work: P. Duma, A. Łuczak, J. Piekalski, *Kopaniec w Górach Izerskich. Kamienne wały graniczne*, [in:] P. Nocuń, A. Przybyła-Dumin, K. Fokt, *Wieś zaginiona. Stan i perspektywy badań*, vol. 2 [in print].

- 6 Por. K. Pudło, *Z badań nad budownictwem ludowym na Dolnym Śląsku*, „Roczniki Etnografii Śląskiej” 1967, t. 3, s. 127-135.
- 7 C. Wassitzky, *Bäuerliche Siegelringe und Petschafte aus dem Burgenländischen Landesmuseum*, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 1966, 35, Festschrift für Alphons A. Barb, s. 565-581.
- 8 Por. H. Härtel, *Ländliche Baukultur am Rande der Mittelsudeten: als Beitrag zur Landesbaupflege in Schlesien*, „Schlesische Heimat” 6, Breslau 1941, s. 34, oraz: G. Grundmann, K. Hahm, jw., s. 14; L. Loewe, *Schlesische Holzbauten*, Düsseldorf 1969, s. 108, 114; W.E. Peuckert, *Schlesische Volkskunde*, Heidelberg 1928 (reprint: Frankfurt/Main: Wolfgang Weidlich, Mohnkopf Reprints 1978), s. 40-45; H. Richter, *Formen und Entstehung des Umgebendes*, „Schlesische Blätter für Volkskunde” 1941, R. 3 (2), s. 70-84.
- 5 G. Grundmann, K. Hahm, *Deutsche Volkskunst: Schlesien*, Bd. VIII, Weimar [no year of issue stated], cf. Fig. 4.
- 6 Cf. K. Pudło, *Z badań nad budownictwem ludowym na Dolnym Śląsku*, „Roczniki Etnografii Śląskiej” 1967, vol. 3, pp. 127-135.
- 7 C. Wassitzky, *Bäuerliche Siegelringe und Petschafte aus dem Burgenländischen Landesmuseum*, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 1966, 35, Festschrift für Alphons A. Barb, pp. 565-581.
- 8 Cf. H. Härtel, *Ländliche Baukultur am Rande der Mittelsudeten: als Beitrag zur Landesbaupflege in Schlesien*, „Schlesische Heimat” 6, Breslau 1941, p. 34, and: G. Grundmann, K. Hahm, *ibid.*, p. 14; L. Loewe, *Schlesische Holzbauten*, Düsseldorf 1969, pp. 108, 114; W.E. Peuckert, *Schlesische Volkskunde*, Heidelberg 1928 (reprint: Frankfurt/Main: Wolfgang Weidlich, Mohnkopf Reprints 1978), pp. 40-45; H. Richter, *Formen und Entstehung des Umgebendes*, „Schlesische Blätter für Volkskunde” 1941, R. 3 (2), pp. 70-84.

Bibliografia / Bibliography

- Deetz J., *In small things forgotten. An archaeology of early American life*, New York 1996.
- Duma P., Łuczak A., Piekalski J., *Kopaniec w Górach Izerskich. Kamiennie wały graniczne*, [w:] Nocuń P., Przybyła-Dumin A., Fokt K. (red.), *Wieś zaginiona. Stan i perspektywy badań*, t. 2 [w druku].
- Duma P., Łuczak A., Piekalski J., *Kopaniec w Górach Izerskich. Przykład adaptacji wsi do skrajnych warunków środowiska naturalnego*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2015, t. 57, s. 229-248.
- Grundmann G., Hahm K., *Deutsche Volkskunst: Schlesien*, t. 8, Weimar b.r.w.
- Härtel H., *Ländliche Baukultur am Rande der Mittelsudeten: als Beitrag zur Landesbaupflege in Schlesien*, „Schlesische Heimat” 1941, 6.
- Hume I.N., *Historical archaeology*, New York 1969.
- Loewe L., *Schlesische Holzbauten*, Düsseldorf 1969.
- Orser C.E., Fagan B.M., *Historical archaeology*, New York 1995.
- Orser C.E., *History of historical archaeology*, [w:] Orser C.E., *Encyclopedia of historical archaeology*, London-New York 2002, s. 270-272.
- Peuckert W.E., *Schlesische Volkskunde*, Heidelberg 1928 (reprint: Frankfurt/Main 1978).
- Pudło K., *Z badań nad budownictwem ludowym na Dolnym Śląsku*, „Roczniki Etnografii Śląskiej” 1967, t. 3, s. 127-135.
- Richter H., *Formen und Entstehung des Umgebendes*, „Schlesische Blätter für Volkskunde” 1941, R. 3, nr 2, s. 70-84.
- Wassitzky C., *Bäuerliche Siegelringe und Petschafte aus dem Burgenländischen Landesmuseum*, „Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland” 1966, nr 35, Festschrift für Alphons A. Barb, s. 565-581.